

PÁSZTOR KICSI GERGELY

Álmodnak-e az androidok emberi jogokról?

Mi lenne, ha a gépet formálnánk a saját képünkre? Milyen lenne, ha ez a gép életre kelne?

A kérdés kezdetleges formában megjelent már az ókorban is (például Talósz, a bronzóriás vagy Pügmalión mítoszában), de igazán a 20. században kezdte foglalkoztatni a művészeket. Noha a technológiai robbanásnak nyilvánvalóan nagy szerepe van ebben, túlzás lenne kizárólag ezzel magyarázni, hiszen művészi/filozófiai szempontból nem az az érdekes, hogy a mesterséges élet hogyan jön létre (technológia vagy varázslat által), hanem az, hogy ezt az életet az ember teremti. Az ember, aki maga is teremtmény, túlnövi kereteit és teremt, illetve teremtőt játszik.

Nem lehet véletlen, hogy ez a hatalmas témakör, amely kiváló ürügye lehet az emberség mibenlétéről való töprengésnek is, a szekularizálódott 20. században kapott teret az irodalomban és a filmművészetben. Természetesen ebben szerepet játszik az is, hogy a tudományos-fantasztikus irodalom is ekkor kapott szárnyra, ám az irodalomnak elvileg nem lett volna szüksége a technológia motívumára ahhoz, hogy az ember e művekben életet alkosson, hiszen erre a hagyományos varázslat-motívumok is tökéletesen alkalmasak lennének (és bizonyos esetekben voltak is).

A 20. század második feléhez érve minden dolog mértéke az ember, és ezzel összefüggésben az ember nem Isten képmása többé. De akkor mi az ember, és mi az ember a géphez képest? Jóindulatú alkotó, mint a *Star Trek*ben? Sátáni teremtő intelligencia, mint a *Westworld*ben? Vesztélyezettett faj, mint a *Terminátor*ban vagy a *Mátrix*ban? Lemásolható kódsor, mint a *Black Mirror*ban? Csillaggyermek, mint az *Űrodüsszeiában*?

Ahogy Frida Kahlo pszichéjét az önarcképei alapján képzeljük el, úgy az emberről is az (egyelőre fiktív) képmásai alapján gondolkodunk ezekben az alkotásokban. Számos mesterséges intelligenciával foglalkozó alkotásban az mond el igazán sokat az emberről, hogy hogyan kezeli a teremtményét. Amikor a teremtménye rabszolgasorba akarja taszítani vagy el akarja pusztítani, olyankor persze nem merülnek fel morális aggályok, hiszen a gép lényegében a szörnyeteg szerepét játssza, de amikor a gép emberszerű, akkor számos etikai kérdés merül fel.

Nem céлом szisztematikusan kategorizálni a gép és az ember együttéléséről szóló műalkotásokat, számomra sokkal fontosabb, hogy az utóbbi évtizedek filmjeiben, sorozataiban egyértelműen észrevehető egy trend: a mesterséges intelligencia egyre kevésbé jelenik meg gonosz, fenyegető erőként, és egyre inkább legitím életformaként ábrázolják, amelynek jogai, érzelmei vannak, és amely végső soron nem kevesebb az embernél, de legalábbis ontológiailag azonos kategóriába esik vele. A *Terminátor* első részében például a gép még nemcsak, hogy nem emberi, hanem egyenesen démoni: félelmetesen hatékony, vasakarátú gyilkológép, akivel lehetetlen tárgyalni. A hét évvel később készült második részben viszont már ugyanez a Terminátor-modell lesz, ami megmenti az emberiséget, a T-800-as a film során egyre emberszerűbbé válik, és „megérti az emberi élet értékét”.

A *Westworld* eredeti, 1974-es változatában a kalandpark androidjainak lázadását még elsősorban az emberek szempontjából látjuk, a 2016-ban indult sorozatban viszont már az androidok szemszöge az uralkodó. A mohó, dekadens emberiség itt csak perverziót és fájdalmat hoz a megalázott, szenvedő androidok világába. A számos végignézett atrocitás hatására a befogadó szinte maga is az androidok oldalára áll, és az emberiség pusztulását kívánja.

A témakör talán legnagyobb klasszikusa Ridley Scott 1982-es *Szárnyas fejvadásza*. Az alapjául szolgáló *Álmodnak-e az androidok elektronikus bárányokkal?* című regényt érdekes módon a sci-fi kánonban kissé alacsonyabb polcra teszik, mint a megfilmesített verzióját, noha Philip K. Dick regénye abszolút egyenrangú vele (vagy éppen erősebb nála). A fenti szemléletbeli elmozdulás már itt is tetten érhető. Az 1968-as re-

gényben (spoilererek) Roy Batty, a lázadó androidok vezetője nem menti meg halála előtt Ricket, és nem is szónokol a halandóságról, egyszerűen alulmarad a pisztolypárbajban. Az androidok itt nem értik az empátiát: néhányan kicsivel a haláluk előtt egy pók lábait vagdossák le, hogy meg-lássák, megáll-e négy lábon is, amit még kegyetlenebbé és értelmetle-nebbé tesz az a tény, hogy a regény világában egy nukleáris háború az állatok nagy részét kipusztította. Deckard ugyan itt is lefekszik Rachellel, de kiderül, ezt Rachel a cége megbízásából minden fejadással meg-teszi, hogy összezavarja őket, és ne tudjanak többé pusztá gépekként tekinteni az androidokra. Maga Deckard a regényben nem android, bár egy ponton ez is felmerül lehetőségként. Összességében a regény ambivalens: az androidok olykor egészen emberszerűek, az emberek pedig sokszor egészen gépiesek (például „hangulatoregonával” szabályozzák az érzelmeiket). A film fő tétele egy mondatban összefoglalva annyi, hogy minden élőlény megérdemli az életet, az androidokat/replikánsokat pedig egyértelműen az élőlények közé sorolja. A regény ezzel szemben nem annyira az androidokat humanizálja, mint inkább az emberek de-humanizálódására teszi a hangsúlyt, hiszen ők is egyre robotszerűbbek. Lehetne még sorolni a példákat, de ennyiből is látszik, hogy a művészetben a mesterséges intelligencia egyre többször valódi életként, és nem az élet pusztá utánezataként jelenik meg. Ezt a trendet több, egymással párhuzamos tényező gerjeszti. A legnyilvánvalóbb ezek közül az, hogy a 21. század informatikai robbanása megnövelte az érdeklődést az MI iránt, és a technológia exponenciális növekedésének gyümölcsei a nyugati világban szinte mindenki számára elérhetőek. Másrészt azt is figyelembe kell vennünk, hogy korunk legnagyobb hatású kulturális konglomerátuma, Hollywood (amely még riválisaira is nagy hatással van) politikailag egyértelműen liberális irányultságú, a baloldali gondolkodásnak pedig az elnyomott, dehumanizált minoritások helyzete mindig is az egyik legkedvesebb témája volt (amivel önmagában nincs is baj). Az elnyomott gépek életért és jogokért folytatott küzdelme így sokszor rímel a kisebbségek küzdelmeire, az android az új indián és az új fekete, akinek ki kell vívnia, hogy embernek tekintsék, és akit a fehér ember el akar pusztítani vagy rabszolgasorban akar tartani.

E két faktorhoz hozzájön még az uralkodó darwinista szemlélet, amely az embert alapvetően állatfajnak tartja, ami ugyan rendkívül fejlett, de lényegileg nem különbözik az állatoktól. Ez a szemlélet legtisztább formájában az embert biológiailag determinált lénynek látja, és úgy gondolja, nincs olyan eleme, amely az anyagi világon kívülre mutatna, mivel e szemlélet a természetfelettit nem fogadja el. Ha pedig az ember csupán az anyagi világ része, ha az élet pusztán fizikai faktorok megfelelő együttállásából következik, akkor mindenünk megvan ahhoz, hogy magunk is életet alkossunk, akkor nincs olyan összetevő, amihez ne férhetnénk hozzá, még ha esetleg évszázadokba telik is felkutatnunk, kikísérleteznünk.

A tény, hogy az MI-t a művészetben egyre inkább valódi életként ábrázolják, elsősorban azért érdekes számomra, mert azt jelzi, hogy egyre többen látják úgy, hogy ez elvileg lehetséges. Nem gondolom, hogy a közeljövőben a Skynet hatalomátvételétől kellene rettegnünk, de ezt a trendet nem tartom pozitív fejleménynek. Ha ugyanis a robot is csak ember, akkor az ember is csak robot.

Az első ország, amely állampolgárságot biztosított egy robotnak, az emberi jogok élharcosa, Szaúd-Arábia volt. Hogy ez mennyiben következik az arab királyság politikai szemléletéből, világnézetéből és mennyiben PR-húzás, azt mindenki döntse el maga. Mindenesetre korántsem olyan egyértelmű, hogy a mesterséges intelligencia valóban életre kelhet-e, ahogyan az sem, hogy valóban intelligens. John Searle amerikai filozófus az MI-t egy olyan emberhez hasonlította, aki egy zárt szobában ül, és akinek a szobába kínai nyelven írt kérdéseket adnak be. Ez az ember aztán a szobában található kínai társalgási kézikönyvekben kikeresi a megfelelő választ, majd papíron kiadja a kérdezőknek. A kinti, kínaiul értő embereknek az lesz a benyomása, hogy egy kínaival leveleznek, holott a szobában ülő ember egy szót sem ért kínaiul. Searle szerint az MI hasonlóképpen működik, hiszen végső soron algoritmusokat követ, és nem gondolkodik, nem latolgat, nem kreatív. Ha nem mondhatjuk valóban intelligensnek, vajon nevezhetjük-e személynek?

A kérdés természetesen az, hogy az élő MI eleve lehetetlen-e, vagy csak a jelen technológiai fejlettségi szintünkön az. Ennek mélyén pedig az rej-

lik: lehetséges-e mesterségesen tudatot alkotni? A mesterséges élőlénynek ugyanis ahhoz, hogy valóban élő legyen, nem elég jó utáztatnak lennie, és még az sem elég, ha nem lehet megkülönböztetni az embertől (azaz ha átmegy a Turing-teszten). Nem elég az, ha Sophia mindenki szemében ember, a saját maga számára is Sophiának kell lennie. Ahhoz, hogy élőlényként tartsuk számon, nemcsak Turing, hanem Descartes kritériumának is eleget kell tennie: cogito, ergo sum.

Úgy gondolom, hogy mivel állandóan élőlényekkel vagyunk körülveve, már nem látjuk, a tudat mennyire nem magától értetődő, mennyire nem következik az anyagból, a sejtekből, nem látjuk, „mily remekmű az ember!” A nyugati világ dogmává tette a tudat megjelenésének materialista alapú magyarázatát, pedig legvégső eredete (a művészettel, a hittel, a könyörülettel, a filozófiával együtt) finoman szólva is misztikus, programozhatósága pedig erősen kérdéses. Ha az MI-t emberként kezeljük, az a robotokat semmivel sem teszi boldogabbá, mint egy kalapácsot a simogatás, az emberekre nézve viszont mélységesen degradáló ez a szemlélet.

Ez persze nem jelenti azt, hogy az embernek szabad kezét kell adni, és engedélyezni kell neki, hogy minden rejtett szadizmusát kiélje az androidokon. Azonban nem azért kellene megtiltani ezt, mert a robotoknak „fájna”, hanem egyrészt az anyagi kár miatt, másrészt pedig azért, mert az elkövető pszichéjére nézve lenne káros (aki ahelyett, hogy legyőzné magában gonosz ösztöneit, az androidok kínzásával vagy akár „megölésével” ápolgathatja magában őket).

Amikor azt gondoljuk, hogy a gép, amit teremtettünk, nagyobb, jobb tud lenni az embernél, amikor azt képzeljük, hogy képesek vagyunk tudatot teremteni, akkor nem az emberi intelligencia végtelen lehetőségeit csodáljuk, hanem elfeledkezünk az élő, gondolkodó, érző ember nagyszerűségéről, amely kétarcúságában egyszer ugyan atombombát fejleszt, máskor viszont Holdra száll, ministránsokat ront meg és védőoltást kutató, haláltábor és kórház tervez. És mindezek közben érez és gondolkodik, létének értelmét kutatja.

Az ember pedig túlmutat magán, egy magánál nagyobb valakire: kinyújtott kezének mutatójára egy másik mutatóujjhoz ér.